

Byzance a Byzantinci v básních Konstantina Kavafise

Tereza Keslová

*ὁ νοῦς μου πηαίνει σὲ τιμὲς μεγάλες τῆς φουλῆς μας,
στὸν ἔνδοξό μας Βυζαντινισμό.
— Στὴν Ἑκκλησία*

Nezanedbatelnou součástí díla jednoho z nejvýznamnějších řeckých básníků 20. století Konstantina Kavafise tvoří takzvané byzantské básně, jejichž děj je situován do řeckého středověku. Ve svém příspěvku bych ráda představila některá z hlavních témat, s nimiž se v nich můžeme setkat.

Historie jako téma básní

Tvorba alexandrijského básníka se obvykle dělí do tří tematických okruhů, a to na básně filozofické, hédonistické a historické. Tzv. historické básně¹ tvoří zhruba třetinu celkového počtu básní, což dokazuje autorovo zaujetí pro historii a jeho zálibu v historických tématech.² Kavafisův zájem o historii do jisté míry stimulovala i místa, kde vyrůstal: egyptská Alexandrie či Konstantinopol. Jeho první historické básně spadají do období jeho rané tvorby, ovlivněné parnasismem a symbolismem. Většina básní s byzantskou tematikou však byla napsána v období Kavafisovy básnické zralosti, tedy v prvních třech desetiletích 20. století.³

Tematický záběr Kavafisových historických básní je opravdu široký – od nejstarších řeckých dějin přes řecko-římský svět a období prvních křesťanů až po pád Byzance. Kavafis si ovšem nevybírá ty slavné okamžiky řeckých dějin, které se staly už mnohokrát předtím námětem různých uměleckých děl. Naopak volí přelomová a úpadková období. Rozklad a porážka totiž lépe odhalují nejednoznačnost lidských reakcí ve snaze čelit nepřízni osudu.⁴

Kavafis byl nejvíce přitahován helénistickým světem, jehož základy položil Alexandr Makedonský a kterému později vládli jeho nástupci, tzv. diadochové. Jako člověk, jenž

1 K možnostem dělení Kavafisových historických básní viz Pieris (1983).

2 Nedá se ovšem hovořit o zcela striktním dělení, řada básní s historickými tématy by se dala současně zařadit i do dalších dvou kategorií. Viz *ibid.*, 400.

3 Stěžejním mezníkem v Kavafisově tvorbě byl rok 1911; do následujícího období básník vstupuje již s vyspělým a uceleným osobitým básnickým výrazem, jehož klíčovým charakteristickým rysem je realismus. Viz Pieris (1985: 8).

4 Robinson (1988: 9).

většinu života prožil právě v egyptské Alexandrii, v centru bývalého helénistického světa, nevnímal Řecko jako uzavřené, ohraničené území, ale naopak jako otevřený prostor, z něhož proudila řecká tradice a kultura do cizích zemí, podrobených Alexandrem Velikým, a jež si naopak osvojoval tradice a temperament východu. Kavafis sám o sobě prohlásil: *Δὲν εἶμαι Ἕλληρ, εἶμαι ἑλληρικόρ. Προροχή, ὄχι Ἕλληρ, ὄττε ἑλληρίζωρ, ἀλλὰ Ἕλληρικόρ.* Tento výrok osvětluje podstatu Kavafisova patriotismu, jež se nesoustředil pouze na samotné Řecko, ale naopak přijímal i všechny ostatní národy a země, které pohltila řecká kultura.⁵ Skutečnost, že dával přednost helénistickému světu před byzantskou říší, vysvětluje básník takto:

Εἶναι πολὺ πὺρ δύσκολο γιὰ μένα νὰ τοποθετήσω τὰ πρόσωπά μου στὴ Βυζαντινὴ ἐποχὴ, παρὰ στὴν Ἑλληνιστικὴ. Ἡ Βυζαντινὴ ἐποχὴ, ἂν καὶ πὺρ κοντὰ μου (δὲν εἶναι περίεργο) εἶναι περιοριστικὴ. Ἐνῶ ἡ Ἑλληνιστικὴ εἶναι πὺρ ἀνήθικορ, πὺρ ἐλευθέρω, καὶ μὲ ἐπιτρέπει νὰ κινήσω τὰ πρόσωπά μου ὅπωρ θέλω...⁶

Pro Kavafisovy historické básně je typické soustředění se na detaily, s tím souvisí i fakt, že Kavafis očekával od čtenářů určitou znalost historie a ve svých básních nikdy nevysvětloval historické souvislosti. Jelikož se soustředil zejména na vedlejší kapitoly z dějin, je pro čtenáře, kteří nejsou s historií důkladně obeznámeni, složitější pochopit kontext.⁷ Nutno dodat, že Kavafis se při psaní svých historických básní snažil počínat si jako historik. Sám o sobě také prohlašoval, že je básník-historik. Důkladně si ověřoval všechna fakta, čerpal z děl byzantských historiků a kronikářů, a pokud si nemohl danou informaci ověřit i v jiném zdroji, ponechal báseň nevydanou.⁸

Historie ale slouží Kavafisovi zejména jako pozadí a umožňuje mu soustředit se na to, co ho zajímalo nejvíce: na lidi a jejich chování. Právě proto upřednostňoval témata, která jsou do určité míry paradoxní, protože tak mohl lépe vykreslit zásadní rozpor mezi lidskými nadějemi a realitou a sledovat, jakým způsobem se jeho hrdinové snaží těmto situacím čelit. Právě tento konflikt mezi iluzemi a realitou je hlavním zdrojem dramatickosti Kavafisových básní. Vnitřní rozpory Kavafisových hrdinů mají různý původ. V jeho básních se objevuje rozpor mezi vírou a činy, mezi dvěma druhy víry, mezi tím, jací by lidé měli být a jací doopravdy jsou. A jejich reakce na různé dějinné události, s nimiž je Kavafis konfrontuje, odhalují všechny lidské slabosti – strach, nejistotu, zbabělost, přetvářku, touhu po moci.⁹

Střet iluzí a reality také poskytuje prostor pro ironii, jeden z charakteristických prvků Kavafisovy poezie. Kavafis nikdy nepoužívá ironii přímo, jeho ironický tón naplno vyznívá

5 Ilinskaya (1983: 226).

6 Malanos (1957: 77).

7 Malanos (1957: 141).

8 Více o práci Kavafise s historickými prameny Haas (1983).

9 Bowra (2006: 44–48).

spíše výběrem situací a konfrontací hlavních hrdinů s realitou. V jeho básních až na výjimky nenajdeme urážlivá slova. Kavafis byl i přes svou častou ironii shovívavý a mírný k lidským slabostem a nedostatkům. Stejně tak, jako dává najevo svou sympatii k lidským slabostem a chybám, vyjadřuje i obdiv k lidské odvaze. Ten patří zejména jedincům, kteří dokázali statečně a bez nářků přijmout tvrdou realitu, byli s to si ji uvědomit a oprostít se od vlastních iluzí, např. v básni *Μανουήλ Κομνηνός*,¹⁰ v níž se byzantský císař Manuel musí potýkat s nečestností svých dvořanů, kteří mu neustále lžou, a smířit se se skutečností, že dny jeho života jsou sečteny. Z téhož důvodu se také Kavafis věnuje tematice prvních křesťanů.¹¹

Datace

S byzantskými básněmi Konstantina Kavafise je spojena problematika datace. V souvislosti s počátkem Byzance se i dnes uvádí množství letopočtů v rozmezí od 3. do 8. století n. l.¹² Další překážkou v určení Kavafisových historických básní je fakt, že sám Kavafis takto své básně nerozděloval.¹³ Kavafis chápal a vnímal historický vývoj Řecka jako nepřerušovaný a kontinuální od antiky přes Byzanc až po svou současnost.¹⁴ Nerozlišoval tedy, kdy ještě trvá římská říše a kdy už můžeme hovořit o Byzanc. Byzanc pro něj byla jedním z období řeckých dějin, které nebylo třeba vymezovat letopočty.

Navic ani odborníci, kteří se Kavafisovými byzantskými básněmi zabývali a zabývají, se nemohou shodnout v tom, které básně lze do této skupiny zařadit. Častokrát takto označují jen básně z období vrcholné a pozdní Byzance.¹⁵ Rozhodla jsem se vycházet při dataci z dnes všeobecně přijímaného názoru, spojujícího počátek Byzance s vládou Konstantina Velikého a přenesením sídla říše z Říma do nově založené Konstantinopole roku 330 n. l.,¹⁶ a zařadit tudíž do skupiny „byzantských básní“ i ty, jejichž děj se odehrává ve 4.–6. století n. l.

10 Ilinskaya (2003: 100).

11 Ibid., 56–71.

12 Karagiannopoulos (2001: 58).

13 Výjimkou je pouze soubor raných básní napsaných v letech 1888–1892, který byl nazván *Βυζαντινά Ήμέρα*. Z tohoto souboru se však kromě později přepracované básně *Θεόφιλος Παλαιολόγος* zachovaly pouze názvy básní.

14 Haas (2004).

15 Georgios Savvidis označuje ve svém článku *Cavafy, Gibbon and Byzantium* z roku 1966 za byzantské následující básně: *Στήν Ἐκκλησία, Μανουήλ Κομνηνός, Ἴμενος, Ἄννα Κομνηνή, Βυζαντινός Ἀρχων ἐξόριστος στιχουργόν, Ὁ Ἰωάννης Κανταουζηνός ὑπερισχέει, Ἀπὸ ὑαλὶ χρωματιστό, Ἄννα Σαλαουσινή*, dále potom nevydané básně *Θεόφιλος Παλαιολόγος, Φινιάδες* a *Πάρθεν*. Z tohoto seznamu Savvidis vynechává cyklus básní o císaři Juliánovi Apostatovi, který zřejmě považuje za samostatný tematický okruh. Viz Savvidis (1985: 98). B. Christidis řadí ve svém díle *Ὁ Καβάφης καὶ τὸ Βυζάντιο* básně juliánovského cyklu do kapitoly *Προβυζαντινά* a obhajuje to tím, že dle jeho názoru nebyly ještě v době panování císaře Juliána (361–363) položeny základy byzantské říše. Z výše uvedených básní nezmiňuje básně *Ἴμενος* a soubor tří nevydaných básní. Viz Christidis (1958: 37). I. Chatzifotis chápe jako byzantské také básně odehrávající se ve 4.–5. století, kromě juliánovského cyklu básní řadí do tohoto souboru také básně *Μύρης· Ἀλεξάνδρεια τοῦ 340 μ.Χ., Νέοι τῆς Σιδῶνος (400 μ.Χ.), Εἴγυς ἐτελεῦτα, Τὰ ἐπικίνδυνα*. Viz Chatzifotis (1993: 79–81).

16 Karagiannopoulos (2001: 58).

Střet křesťanství a pohanství

Vzhledem k jeho fascinaci přelomovými obdobími dějin je pochopitelné, že Kavafise zaujal střet pohanství a křesťanství v období rané byzantské říše. Kavafis se soustředil zejména na dvě období: dobu, kdy se křesťanství začíná teprve rozšiřovat, a dobu, kdy se již jako oficiální náboženství říše střetává s pozůstatky pohanství. Děj většiny básní, které se této tematice věnují, je umístěn do 4. a 5. století n. l., tedy do doby, kdy křesťanství v průběhu několika málo let prošlo dramatickou přeměnou z původně pouze tolerovaného náboženství v oficiální a jediné náboženství říše. Zajímavé je, že ve všech těchto básních je nastíněná problematika zobrazena z pohledu pohana, nikoli křesťana.

Do prvního okruhu spadá báseň *Τὰ ἐπικίνδυνα*,¹⁷ jedna z raných Kavafisových básní s tematikou střetu pohanství a křesťanství. Její děj se odehrává v Alexandrii za vlády císařů Konstanta a Konstantia, synů Konstantina Velikého, kteří společně vládli Byzanci v letech 340–350 n. l.¹⁸ Báseň je zpovědí syrského studenta Myrtiada, jež Kavafis označuje jako *ἐν μέρει ἐθνικός, κ' ἐν μέρει χριστιανίζων*. Myrtias s jistotou pronáší smělá slova o tom, že posílen studiem nebude se bát svých tužeb jako zbabělec. Domnívá se, že se může oddávat těm nejmělejší tělesným rozkoším, plnit si všechny neřestné erotické sny, protože ve svízelných, kritických momentech se všeho může okamžitě vzdát a vrátit se k asketickému životu.

Kavafis nám v této básni představuje dokonalý „produkt“ dané doby: chlapce, v němž se střetává pohanství i křesťanství. Zároveň je z particípie *χριστιανίζων* patrné, že se jedná o proces asimilace, osvojení si křesťanské víry.¹⁹ Myrtias v srdci zůstal pohanem, ale osvojil si některé prvky nové víry a vědomě přijímá to nejlepší z obou – tělesné radosti typické pro způsob života antických pohanů a duchovní askezi z křesťanství. Je na sebe pyšný, že není zbabělec, nemusí se schovávat se svými touhami, nemusí se obávat, že ho zradí vlastní tělo, vlastní žádostivost. Věří, že on sám je dokonalou ukázkou symbiózy. Na jeho chování se dá nahlížet jako na naivní i účelné zároveň, jelikož je zcela vědomě připraven přejít od jednoho vyznání ke druhému v momentě, kdy se znovu ocitne *στὲς κρίσιμες στιγμές*. Právě ona mladická naivita se stává terčem Kavafisovy ironie. Mladý Syřan klame sám sebe, což básník jistě ví, ovšem vyhýbá se jakémukoli náznaku vynášení soudů.

Druhý okruh básní se týká období, kdy je již křesťanství oficiálním a jediným povoleným náboženstvím byzantské říše a střetává se s posledními vyznavači pohanských kultů. Právě

17 Ilinskaya (2003: 99).

18 Tedy jen několik desítek let poté, co byzantský císař Konstantin Veliký vydal se svým spolucísařem Liciniem v Miláně edikt, kterým povoloval křesťanství jako náboženství v celé říši. Díky Konstantinovi, jenž ho neúnavně podporoval, ačkoli se sám nechal pokřtít až těsně před svou smrtí, se křesťanství z původně tolerovaného náboženství proměnilo v nejvlivnější náboženství, plně se začlenilo do společnosti a díky skvělé organizaci proniklo do všech jejích vrstev. Staré pohanské kulty samozřejmě nevymizely ze dne na den, a proto muselo zákonitě docházet ke střetům mezi pohany a křesťany. Viz Karagiannopoulos (2001: 68–76).

19 Orfanidis (1997: 49).

tito poslední pohané, pozůstatky minulé antické doby, jsou protagonisty básní, v nichž se Kavafis soustředí na to, jakým způsobem se jednotliví lidé vyrovnávají se zásadními změnami.

Sřet křesťanské askeze a požitkářského způsobu života pohanů je ústředním tématem básně *Συμεών*,²⁰ jež byla napsána v roce 1917 a je jednou z mála byzantských básní patřících do skupiny nevydaných básní.²¹ Kavafisovi byla inspirací k napsání této básně zmínka o sv. Symeonovi²² v díle britského historika Edwarda Gibbona *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire* a také báseň o Symeonovi z pera lorda Alfreda Tennysona. Na základě těchto děl napsal roku 1890 článek o Symeonovi *Ἦνας μεγάλος ἄγιος*, v němž se mimo jiné kriticky zamýšlí nad Tennysonovou básní.²³ Kavafis světečův život velmi obdivoval, vyjadřuje se o něm jako o jediném člověku, který měl odvahu žít osamoceně.²⁴

Báseň je založena na dialogu protagonistů – dvou syrských vzdělanců. Zachycuje je uprostřed diskuse o antické poezii. Jeden z nich ovšem debatu přerušuje výkřikem a svěřuje se se svou příhodou, kdy se náhodně zamíchal do davu křesťanů potichu se modlících pod sloupem sv. Symeona.²⁵ Když se mladý sofista ocitá tváří v tvář velikosti Symeonova činu, i on, jenž není křesťan, je zasažen tím, co vidí: *κ' ἔτρεμα ὀλόκληρος καὶ ὑπόφερα· κ' ἔφριπτα, καὶ ταράττομουν, καὶ παθαινόμουν*. Svým výkřikem zahrnuje celé umění a literaturu, pro které doposud žil, najednou se mu veškerá jeho činnost zdají tak malicherné a triviální, pouhé *μικρότητες*. Ve srovnání se Symeonovým sebeobětováním a trýzněním se cítí být nicím.

Kavafis zde staví do kontrastu akci a nečinnost. Po svém setkání se Symeonem, jenž dokázal téměř nemožné, začíná mladý sofista neodvratně klást vedle sebe vlastní nečinnost a popírání jakékoli akce, hrající hlavní roli v jeho dosavadním životě učeného muže, a závazek a oddanost svatého muže. Z tohoto srovnání ovšem nemůže nikdy vyjít jako vítěz, proto následuje pocit marnosti. Mladý muž náhle zjišťuje, jak zbytečný a nenaplněný je jeho život oproti životu svatého. Symeon je představitelem skutečného konání, s nímž se poezie nemůže rovnat. Umění ztrácí svou hodnotu, je nuceno zůstat ve stínu světečova činu a je degradováno na pozici čehosi zbytečného, neužitečného.

Tato výsledná degradace je symbolem přelomového dějinného období, představuje ustupující pohanskou antiku, která se musí sklonit před hloubkou křesťanského vyznání. Očima pohanského sofisty jsou zde zobrazení lidé, kteří znamenají budoucnost – skupina potichu se modlících křesťanů, uctívajících muže žijícího v askezi na sloupu. Kavafis nemohl lépe

20 Ilinskaya (2003: 383).

21 Tato báseň se zachovala v Kavafisově archivu a byla prvně uveřejněna roku 1968 ve sbírce *Ἀνέκδοτα ποιήματα*. Viz Savvidis (1987: 60).

22 Sv. Symeon řečený Stylites žil v letech 390–459 n. l. Byl to původem pastýř z vesnice Sisan v Sýrii. Odešel do kláštera Mandra, kde setrval deset let. Zhruba další tři roky žil jako mnich v malé osadě Telaniso a následně strávil čtyřicet sedm let v askezi na sloupu. Viz Chronopoulos (2006: 240).

23 Orfanidis (1997: 139).

24 Pontani (1991: 193–194).

25 Kavafis se ve svém článku o sv. Symeonovi zmiňuje mimo jiné i o tom, že se jeho sláva rozšířila do celého světa a jeho sloup se stal cílem putování řady křesťanských poutníků. Viz Pontani (1991: 193–194).

vystihnout propastný rozdíl mezi umírajícím pohanstvím a nástupem křesťanství: pohanický sofista, jenž zasvětil celý svůj život umění a poezii, si v konfrontaci se světcem, žijícím svůj asketický život na vrcholu sloupu, připadá nicotný a jeho život se mu zdá prázdný.

Báseň ovšem nekončí definitivní kapitulací mladíka, tedy popřením smyslu celého jeho života. Oba sofisté se vrací k původně probíranému literárnímu tématu, dojem ze setkání se sv. Symeonem je odsunut do pozadí. Takový ironický konec je naprosto v souladu s Kavafisovým zobrazováním pohanů, již se musí vypořádat s nástupem křesťanství. Ačkoliv si uvědomují fatální změny, které právě probíhají, dál pokračují v zavedeném způsobu života, stanoveném generacemi před nimi.

Brnění

S tím také samozřejmě souvisí nutnost přizpůsobit své chování novým poměrům, jelikož křesťané v Kavafisových básních nejsou zobrazováni pouze jako ti, kteří se obětují pro víru, ale také jako *οἱ τὰ φαιὰ φοροῦντες, περὶ ἡθικῆς λαλοῦντες*, jak je tomu v básni *Θεάτρον τῆς Σιδῶνος* (400 μ.Χ.),²⁶ v níž hlavní protagonista, jenž sám sebe popisuje jako:

*Πολίτου ἐντίμου υἱός — πρὸ πάντων, εὐειδῆς
ἔφηβος τοῦ θεάτρον, ποιικίλως ἄρεστος,*

skládá odvážné verše o své marné a nepřípustné lásce a nechává je kolovat tajně, aby se nedostaly do rukou nepovolaných. Tím se dostáváme k dalšímu výraznému rysu Kavafisových byzantských básní: jejich hrdinové se v nutnosti skrýt před okolním světem své pravé city, vyznání, názory či slabiny halí do „neviditelného brnění“, v němž na veřejnosti vystupují jako někdo jiný. Kavafis nám prostřednictvím svých postav předává něco ze svého života, svou bolestnou zkušenost s nošením „brnění“, protože i on musel kvůli své homosexuální orientaci vystupovat na veřejnosti jako někdo jiný.

„Brnění“ je stěžejním tématem další z řady básní věnujících se vztahu křesťanů a pohanů *Εἴργε ἐτελεύτα*.²⁷ Báseň byla původně napsána již roku 1897 pod názvem *Ἀπονοσία*, následně přepracována a nakonec zveřejněna roku 1920 pod novým názvem.²⁸ Je započata dlouhým monologem hlavního hrdiny, jenž se při četbě Filostratova díla *Apollonios z Tyany* zamýšlí nad nejasným osudem tohoto řeckého učenca a novopythagoreisty 1. století n. l.²⁹ Dodává ovšem:

*Μὰ θὰ ξαναφανερωθεῖ
ὡς ἦτανε, διδάσκοντας τὰ ὀρθὰ· καὶ τότε βέβαια*

26 Ilinskaya (2003: 175).

27 Ibid., 151.

28 Savvidis (1987: 57).

29 Chronopoulos (2006: 93).

*θὰ ἐπαναφέρει τὴν λατρεία τῶν θεῶν μας,
καὶ τὲς καλαίσθητες ἑλληνικὲς μας τελετές.*

Báseň je ukončena kratší strofou, přidanou dodatečně, jež je stěžejní pro pochopení kontextu, neboť je v ní zmíněna totožnost hlavního hrdiny a také doba, v níž se děj básně odehrává. Dozvídáme se tedy, že hlavní hrdina je jedním z mála pohanů, kteří v Alexandrii 6. století n. l. zbyli:

*Ἄλλωστε — ἀσίμαντος
ἄνθρωπος καὶ δειλός — στὸ φανερόν
ἔκανε τὸν Χριστιανὸ καὶ αὐτὸς καὶ ἐκκλησιάζονταν.
Ἦταν ἡ ἐποχὴ καθ' ἣν βασίλευεν,
ἐν ἄρχῃ εὐλαβείᾳ, ὁ γέρον Ἰουστίνος,
κ' ἡ Ἀλεξάνδρεια, πόλις θεοσεβῆς,
ἀθλίους εἰδωλολάτρᾳς ἀποστρέφονταν.*

Setkáváme se zde opět s člověkem s dvěma tvářemi: v srdci zůstal pohanem, ovšem na veřejnosti musí nosit brnění – masku křesťana – a předstírat, neboť je bezvýznamný a zbabělý. Hrdinství v této době nemá žádné místo, antická doba je dávno pryč a *ἡ Ἀλεξάνδρεια, πόλις θεοσεβῆς, ἀθλίους εἰδωλολάτρᾳς ἀποστρέφονταν*. Kavafis zde používá ironii, nikoli aby odsoudil chování svého hlavního hrdiny, ale aby zdůraznil rozpor mezi jeho iluzemi a realitou. Hlavní hrdina doufá, že jednoho dne bude opět nastolena víra ve staré bohy, to jediné správné učení, a jeho život ve lži skončí. Obelhává tedy sám sebe. Na druhou stranu Kavafis ironicky odkazuje na vládu „starce Justina“, jenž se v průběhu svého panování musel potýkat s řadou náboženských problémů a rozporů, proto označení Alexandrie, bašty odboje vůči oficiální náboženské politice konstantinopolského patriarchátu, za *πόλις θεοσεβῆς*, tedy téměř propagandistické, náboženskou jednotu zdůrazňující heslo, je více než úsměvné.³⁰

Přítomnost fiktivních postav v Kavafisových historických básních má velký význam. Kavafis si nevytvořil tyto postavy, aby se do nich ukrýval, ale aby naopak skrze ně mohl dát průchod své upřímnosti. Vynalezl svůj osobitý způsob vyjádření, díky němuž se může svobodně podělit se čtenáři o vlastní názory, radosti, potěšení, ale také obavy a nedostatky. V tom, kdo ve skutečnosti musí maskovat své rány a slabá místa před zlými lidmi, v tom, kdo musí tajně šířit své verše o marné a nepřipustné lásce, v tom, kdo se na veřejnosti musí chovat jako někdo jiný, tak můžeme poznat samotného básníka. Proto se v těchto básních neseťkáme s odsouzením či zavřením. Kavafis chápe konání svých hrdinů, neboť prožívá totéž.

V básních, které jsem do této chvíle zmínila, vždy vystupuje Kavafisův nejoblíbenější typ postavy – krásní a jemnocitní mladíci, symbol předešlé doby. Ačkoliv byl Kavafis

30 Viz Karagiannopoulos (1995: 369–375).

přitahován osudy prvních křesťanů, oceňoval jejich odvahu a zajímal se o jejich asketický život, jako pravý estét byl věrný ideji tělesné dokonalosti a krásy mladého mužského těla, tedy něčemu, co křesťanská víra zavrhovala, neboť i lidské tělo bylo v jejím pojetí čímsi hříšným. Zároveň je upřednostňování tohoto typu hlavního hrdiny plně v souladu s básnickovými osobními preferencemi.

Neúspěšný boj o moc a exil

Jedním z charakteristických témat Kavafisových historických básní je zobrazování zlomových událostí dějin, jež častokrát předznamenávají období úpadku. Z toho pramení Kavafisova obliba roku 200 př. n. l. či 400 n. l. stejně jako to, že děj řady jeho historických básní se váže k místům, která jsou vystavena ničivé válečné vřavě. V básních, jejichž děj se odehrává v období vrcholné a pozdní Byzance, tedy v 9.–15. století, také dochází k převratům a zlomům ve vývoji říše, děje se to však spíše pomocí zákulisních intrik a spiknutí než prostřednictvím otevřené vojenské akce. S tím je také samozřejmě spojeno riziko neúspěchu a jedním z jeho možných logických vyústění je exil, ať už dobrovolný či nucený.

Tematikou neúspěšného boje o moc a jeho důsledků se Kavafis zabýval v několika básních komnenovského a kantakuzenovského cyklu. V básni nazvané *Ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός ὑπερσχύει*³¹ vykresluje Kavafis postavu bezskrupulózního byzantského šlechtice, jenž hořekuje, neboť se v mocenském boji mezi Ioannem Kantakuzenem a císařovnou Annou Savojskou³² přidal na špatnou stranu a nyní, po vítězství Kantakuzena, za to zřejmě bude pykat. Zvažuje všechny své možnosti, mezi nimiž samozřejmě jsou smrt či vyhnanství, ale utěšuje se tím, že to přeci nebude tak hrozné:

*Ἄραγε νὰ τὸν λυπηθεῖ ὁ Καντακουζηνός
ἂν πάει στὰ πόδια του νὰ πέσει. Ἄν πὼς εἶν' ἐπεικίης,
λίαν ἐπεικίης. Ἄλλ' οἱ περὶ αὐτόν; ἀλλ' ὁ στρατός; —
Ἦ, στὴν κυρία Εἰρήνη νὰ προσπέσει, νὰ κλαυθεῖ;*

Spílá si, že se kdy přidal na stranu císařovny Anny, na níž nenechává nit suchou. Uvažuje nad tím, že kdyby se býval přidal na stranu Kantakuzena, jak to ostatně původně zamýšlel, jeho pozice by byla zabezpečena. Kdyby se ovšem nenechal přesvědčit někým jiným:

*ἂν ὁ δεσπότης δὲν τὸν ἔπειθε τὴν τελευταία στιγμὴ,
μὲ τὴν ἱερατικὴ του ἐπιβολή,
μὲ τὲς ἀπὸ ἄκρον εἰς ἄκρον ἐσφαλμένους του πληροφορίες,
καὶ μὲ τὲς ὑποσχέσεις του, καὶ τὲς βλακείες.*

31 Ilinskaya (2003: 180).

32 Viz Karagiannopoulos (2001: 253–257).

Pomocí této básně je vykreslen ironický obraz amorálního politického prospěcháře, který se neváhá ponížit před nepřítelem ve snaze zachránit sebe a svůj majetek, ale navíc ještě spekuluje, zda toto jeho slabošské gesto zapůsobí více na Kantakuzena nebo na jeho ženu. Vinu za své špatné rozhodnutí svaluje na Annu Savojskou, do jejíchž intrik „se nechal zaplést“, a také na konstantinopolského patriarchu, jenž ho na poslední chvíli přesvědčil, aby se přidal na jejich stranu.

Kavafisovi se v této básni, jejíž děj se odehrává ve 14. století pouhých sto let před pádem Konstantinopole, podařilo spojit vnitřní obraz oportunisty sledujícího vlastní zájmy s vnějším obrazem neklidné doby zmítané občanskou válkou. Politická situace, která je zde vylíčena, ilustruje pozvolný pád kdysi mocné říše. Byzantský aristokrat a jeho laciná etika jsou zosobněním dvou jevů současně. V postavě tohoto Byzantince se odráží úpadek byzantské říše, kdysi mocného státu, zároveň se tu stejně jako v ostatních Kavafisových básních můžeme setkat s dalším typem lidského chování, řízeného charakterovými nedostatky. Nad prohrou frakce Anny Savojské nepláče z důvodu toho, že by její politickou ideologii viděl jako jedinou možnou k pozvednutí své země, ale proto, že nedokázal předvídat, co se stane, přidal se ke straně, která byla poražena, a odmítá nést následky svých špatných rozhodnutí.

Úpadek

Posledním tématem, jež bych ráda v souvislosti s byzantskými básněmi zmínila, je úpadek, stěžejní téma řady Kavafisových děl včetně básně *Θεόφιλος Παλαιολόγος*.³³ Není známo, kdy Kavafis napsal první verzi této básně. Jisté je, že druhá verze pod názvem *Θέλω θανεῖν μᾶλλον ἢ ζῆν* byla vytvořena roku 1903. Je to jediná báseň, jež se zachovala, i když v pozměněné podobě, ze svazku raných básní *Βυζαντιναὶ Ἡμέραι*³⁴ a líčí poslední okamžiky života bratra císaře Konstantína XI. Theofila:

*Ὁ τελευταῖος χρόνος εἶν' αὐτός. Ὁ τελευταῖος τῶν Γραικῶν
αὐτοκρατόρων εἶν' αὐτός. Κί' ἀλλοίμονον
τί θλιβερά πόν ὁμιλοῦν πλησίον του.
Ἐν τῇ ἀπογνώσει του, ἐν τῇ ὀδύνῃ
ὁ Κὺρ Θεόφιλος Παλαιολόγος
λέγει «Θέλω θανεῖν μᾶλλον ἢ ζῆν».
Ἄ Κὺρ Θεόφιλε Παλαιολόγο
πόσον καῦμό τοῦ γένους μας, καὶ πόση ἐξάντλησι
(πόσην ἀπηρῶδησιν ἀπὸ ἀδικίες καὶ κατατρογμὸ)
ἡ τραγικῆς σου πέντε λέξεις περιεῖχαν.*

³³ Ilinskaya (2003: 378).

³⁴ Savvidis (1985: 98–99).

Děj se odehrává roku 1453 těsně před dobytím Konstantinopole Turky a pád Byzance je zde spojen s osudem Theofila Palaiologa, který zemřel při obraně města. Theofilos Palaiologos, bratr posledního byzantského císaře Konstantina XI., byl matematik a filozof,³⁵ jemuž císař při obraně města svěřil obranu tzv. brány jara.³⁶ Báseň se tedy nesoustředí na osudy statečného císaře, ale líčí příběh jeho neznámého bratra, sice urozeného, ale v podstatě nedůležitého.

Ocitáme se na konci dlouhé historie byzantské říše v jejím „posledním roce“. Theofilos Palaiologos, představitel císařského rodu, který je spjat s úpadkem Byzance, čelí zhoubě své země a plný beznaděje a bolesti prohlašuje, že chce raději zemřít než žít. Tento výrok symbolizuje jeho spojení s říší, která zaniká, a on umírá s ní. Je v něm také obsažena určitá smířenost se situací, Theofilos ví, že se osud jeho země a národa již brzy naplní, nedoufá proto v zázračnou záchranu. Ke svému zániku spěje říše už několik století. Podobnou tematiku můžeme nalézt i v jiných Kavafisových básních, např. v *Ἀπολείπειν ὁ θεὸς Ἀντώνιον*³⁷ či v básni z komnenovského cyklu *Μανουὴλ Κομνηνός*.³⁸ Ani v jedné z těchto dvou básní se Kavafis nestaví do role soudce, nepřipomíná minulé prohřešky, naopak vyzdvihuje osobní odvalu obou mužů, kteří se nesnižují k utěšování se planými nadějemi a vyrovnaně přijímají to, co je čeká.

Výrok Theofila Palaiologa zároveň vystihuje únavu řeckého národa po letech bojů, intrik, převratů a občanských válek. Kavafis vyjadřuje tuto skutečnost zejména ve druhé strofě, kde promlouvá k Theofilovi: *πόσον καημὸ τοῦ γένους μας, καὶ πόση ἐξάντλησι (πόσην ἀπῆύδησιν ἀπὸ ἀδικίης καὶ κατατρογμῆ) οἱ τραγικῆς σου πέντε λέξεις περιείχαν*. Z tohoto verše je také zřejmé, nakolik pád Byzance zasáhl i samotného básníka.

Závěrem svého příspěvku bych ráda zdůraznila, že byzantské básně Konstantina Kavafise vymezuje právě a pouze doba, v níž se odehrávají a jež slouží jen jako kulisa, neboť stěžejní je v nich stejně jako v ostatních jeho básních člověk a jeho konání. Kavafis nám předkládá obraz člověka se všemi aspekty jeho chování, jeho přednostmi a nedostatky, které se postupem let a staletí nemění. Právě díky tomu je jeho poezie živá a uvěřitelná, neboť emoce v ní popisované jsou blízké i dnešnímu čtenáři.

Bibliografie

- Bowra, C. M. 2006. *Ο Κωνσταντίνος Καβάφης και το ελληνικό παρελθόν*. Athina.
Haas, D. 1983. *Αι αρχαί του Χριστιανισμού: Ένα θεματικό κεφάλαιο του Καβάφη*. In M. Piers (ed.), *Εισαγωγή στην ποίηση του Καβάφη*. Iraklio, 365–395.

35 Chronopoulos (2006: 139).

36 Pontani (1991: 195).

37 Ilinskaya (2003: 70).

38 Ibid., 100.

- Haas, D. «Στον ένδοξό μας Βυζαντινισμό». Σημειώσεις για ένα στίχο του Καβάφη [online]. 2004 [cit. 7. srpna 2013]. Dostupné z: <<http://www.ardin.gr/?q=node/1178>>.
- Chatzifotis, I. M. 1993. *Καβαφικά*. Athina.
- Christidis, B. F. 1958. *Ό Καβάφης και τὸ Βυζάντιο*. Athina.
- Chronopoulos, F. 2006. *Το λεξικό του Καβάφη*. Athina.
- Ilinskaya, S. 1983. *Κ. Π. Καβάφης*. Athina.
- Ilinskaya, S. (ed.) 2003. *Κωνσταντίνος Π. Καβάφης: Άπαντα τα ποιήματα*. Athina.
- Karagiannopoulos, I. 1995. *Ιστορία βυζαντινού κράτους Α΄. Ιστορία πρώιμων βυζαντινής περιόδου 324–565*. Thessaloniki.
- Karagiannopoulos, I. 2001. *Το βυζαντινό κράτος*. Thessaloniki.
- Malanos, T. 1957. *Ό ποιητής Κ. Π. Καβάφης*. Athina.
- Orfanidis, N. 1997. *Ο ελληνικός Καβάφης*. Athina.
- Pieris, M. 1983. Καβάφης και ιστορία. In M. Pieris (ed.), *Εισαγωγή στην ποίηση του Καβάφη*. Iraklio, 397–411.
- Pieris, M. 1985. Βιογραφικό διάγραμμα. In M. Pieris (ed.), *Εισαγωγή στην ποίηση του Καβάφη*. Iraklio, 3–12.
- Pontani, F. M. 1991. *Επτά δοκίμια & μελετήματα για τον Καβάφη (1936–1974)*. Athina.
- Robinson, Ch. 1988. *C. P. Cavafy*. Bristol.
- Savvidis, G. P. 1985. *Μικρά Καβαφικά Α΄*. Athina.
- Savvidis, G. P. 1987. *Μικρά Καβαφικά Β΄*. Athina.

